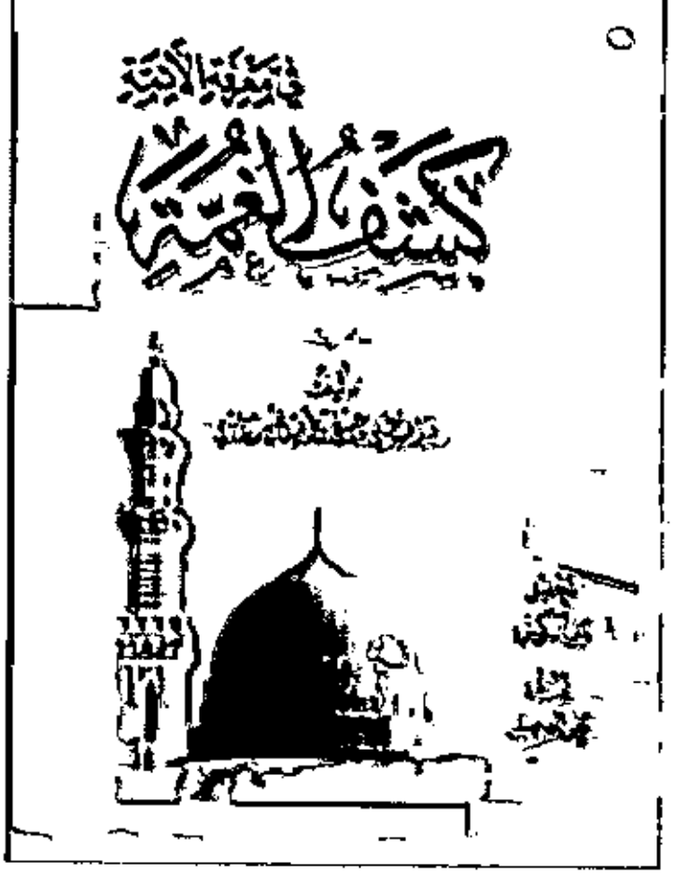

در شناخت امامت

معرفی کتاب «کشف الغمه فی معرفه الائمه»

◆ رسول جعفریان

رسمیت یافتن قدرت شیعی در دوره صفویه می‌تواند موضوع پژوهش‌های بسیار باشد. در این میان، ترویج اندیشه و فرهنگ شیعی به گونه مکتوب در این دوران در حوزه‌هایی مانند حدیث (برای نمونه ذیل مالمعارف مستوک حدیثی «بحارالانوار الجامعه لدرر اخبار ائمه الاطهار») و کلام قابل ذکر است. به فارسی برگردانده برخی از این آثار نیز در همین قلمرو قابل بررسی است. ترجمه فارسی این گونه آثار علاوه بر اینکه بازتاب‌دهنده نوعی از نثر فارسی است، این ایده را نیز آشکار می‌سازد که این مترجمان به مخاطبان عام و به میان مردم معمولی بردن این اندیشه‌ها توجه داشته‌اند. متن حاضر نگاهی است گذرا به یک نمونه از این تلاش‌ها یعنی ترجمه کتاب «کشف الغمه فی معرفه الائمه».

کتاب «کشف الغمه فی معرفه الائمه» نگاشته علی بن عیسی اربلی (م ۶۹۲ق) در شرح زندگی امامان معصوم[1] است که به سی پراکنده شده و در میان شیعه و سنی نفوذ داشته است.[2] این کتاب در دوره صفوی از همان آغاز، مورد توجه عالمان و حاکمان صفوی قرار گرفت و تنها در عهد طهماسب اول (۹۸۴-۹۳۰) ۲ بار ترجمه شده است.

اولین ترجمه این کتاب از «نعمت‌الله بن قریش الرضوی الحسینی المشهدی» است. وی ضمن ذکر مقدمه‌ای از اقدامات شاه اسماعیل و شاه طهماسب در بسط تشیع یاد کرده و در فصلی در باب اقدامات آنان در این راه سخن گفته است. وی همچنین از محمد خان به عنوان «عدل و اعقل امراء زمان، شجاع الدوله والدنیا والدین» یاد کرده است. او در ادامه درباره آنچه به ترجمه این اثر منتهی شده می‌نویسد: «و چون بنابر حدیث زید و اجالسکم یذکر علی ابن ابیطالب، در اکثر اوقات مجلس آن منصب عالی به ذکر مناقب آن شاه اولیا مزین و متجلی بود و همواره خاطر عاطر آن جامع مفاخر، متوجه بر این بود که تولا و تبرا در میان مردم آشکار شود و معلوم و مقرر بود که بیشتر مردمان این زمان، از اکثر احوال ائمه طاهرین غافلند و معرفت مناقب ایشان به تفصیل حاصل ندارد، فرمود که کتاب کشف الغمه فی معرفه الائمه که جامع‌ترین کتب است در این باب، اگر کسی به پارسی کند نفع آن عام شود و موالیان همه در معرفت امامان کامل و تمام شوند و این نعمتی عظیم و برکتی شامل و عمیم بود. فقیر حقیر نعمت‌الدین قریش الرضوی الحسینی المشهدی چون این سخن شنید گفت که اگر به این خدمت قیام نمایم و به یمن همت و لطف امداد خان عالی شأن این سعی تمام شود، هر آینه کاری کرده باشم و از این امیدواری کلی به شفاعت ائمه طاهرین حاصل شود و موجب فرحت و مسرت دوستان بود، بنابراین قبول این معنی نمود».

وی در ادامه از نحوه ترجمه خویش سخن گفته و بر خلاف کسانی که در ترجمه از خود افزوده‌ای دارند می‌نویسد: «و این ضعیف در این کتاب تصنیفی ندارد که بر او ایرادی متوجه شود». این نشانه آن است که در آن زمان، ترجمه‌ای که مترجم در متن آن دست می‌برد موجب ایراد می‌شد. وی ادامه می‌دهد: «بلکه همین از اسلوب عربی به فارسی کرده و فی الجمله اندکی اختصار کرده و بعضی روایات و اخبار که ذکر آن موجب تکرار بود از ایراد آن اجتناب نموده». او درباره مواردی که نتوانسته متن را با دقت بخواند یا اشکالی بوده ترجمه را در آن قسمت متوقف کرده «و اگر در نسخه کتاب سقمی بوده یا آنکه کما ینبغی تبیین و توضیح نمی‌پذیرفته، جواد قلم را از جولان در میدان ترجمه آن نگاشته داشت و آنچه قریب الفهم و سهل التناول بوده به ترجمه آن اکتفا نموده». وی از دیگران تقاضا کرده که «اگر بر غلطی یا سهوی اطلاع یابند به ذیل عفو و اصلاح بپوشند و در اعتراض و تشنیع نکوشند که این بنده قلیل البضاعه با ضعف و پیری و بی‌توانی و پریشانی و تشتت بال و تفرق احوال، به قدر جد و جهد خویش تقصیر نموده».

وی در ادامه درباره نثر ترجمه خود می‌نویسد: «و به تکلف در عبارت و لطافت استعارت مقید نگشته». و این نکته‌ای بس مهم است که در نوع ترجمه‌های متون دینی مشهود است. نسخه این ترجمه که تنها شامل شرح حال رسول خدا[3] و امیر مؤمنان[4] است، باید جلد اول کتاب باشد. نامی دلپذیر آیا این ترجمه به پایان رسیده است یا نه. در پایان این نسخه آمده است که «هست الکتاب سنه ۹۵۵». نسخه‌ای از آن به شماره ۲۲۲۰ در کتابخانه آیت‌الله مرعشی نگهداری می‌شود. براساس تاریخی که در خاتمه آمده این کتاب باید در عهد شاه طهماسب صفوی نگاشته شده باشد. دومین ترجمه «کشف الغمه» نیز در عهد شاه طهماسب و به دستور وی صورت گرفته است. مقدمه جزء اول کتاب را مترجمی نگاشته که شناخته شده نیست. از عبارت وی چنین برمی‌آید که این جزء به وی واگذار شده و اجزای دیگر به کسان دیگر. وی در این مقدمه از وضعیت نامساعد شیعه پیش از دولت صفویه یاد کرده است و آنگاه به ذکر خدمات شاه اسماعیل و شاه طهماسب پرداخته و پس از آن درباره برخورد علمی و مخالفان و نحوه آن سخن گفته است.

وی درباره راه استفاده بهتر از این اثر و در ضرورت ترجمه فارسی آن می‌نویسد: «اما چون تالیف این کتاب به لغت عربی مسطور بود و فارسی زبانان را از آن، حظ شامل و بهره کامل نبود، پس بنابراین خدام امیر کبیر واجب النوقیر، عنان همت به صوب این مقصود معطوف داشته، رقم تفریس مجلد اول از کتاب مذکور به اسم این فقیر حقیر زدند».

وی درباره روش ترجمه خود می‌نویسد: «مقرر آنکه تفریس کتاب مذکور بر نهجی واقع شود که آنچه مضمون مسطور و مقصود اصلی از الفاظ و عبارات باشد مفهوم و مودی گردد چنان که هیچ قصوری و اهمالی در مقاصد اصلی و خالی در ادای فواید خفی و جلی آن متطرق نشود و تقدیم و تاخیری که در میانه مفترس به الفاظ عربیه و عبارات فارسیه واقع می‌شود شک نیست که موجب اخلال در کشف و توضیح و فلاح در زبده میان نخواهد بود». نسخه‌ای از این ترجمه به شماره ۲۰۰۸ در کتابخانه آیت‌الله مرعشی نگهداری می‌شود.

سومین ترجمه کشف الغمه از ابوالحسن علی بن حسن زواره‌ای[5] مترجم و مفسر معروف عهد طهماسب اول است که آن را «ترجمه المناقب» (تالیف به سال ۹۲۸) نامیده است. وی با اشاره به اهمیت کتاب می‌گوید از آنجا که «ترتیب آن به لغات فصیحه عربیه فرموده و مطالعه آن بر فارسی زبانان مشکل نموده، بنابراین بنده داعی علی بن حسین الزواری - غفرالله ذنوبه و ستر عیوبه - اگرچه استیهال این امر جلیل القدر نداشت لیکن به قدر وسع و طاقت متصدی ترجمه این کتاب شد بر وجه اختصار و به حذف بعضی از تکرار تا بر مانده فایده آن هر طالب محظوظ تواند شد و شروع در این امر نمود یمن ملک معبود و این کتاب را بر نهج اصل ترتیب داد و ترجمه المناقب نام نهاد والله یهدی الی سبیل الرشاد و هر خلل و زللی که در صورت سهو و اغراق واقع یافته باشد، حواله به طبع سلیم و ذهن مستقیم است که به قلم اخلاص اصلاح نمایند». نسخه‌ای از آن به شماره ۸۰۰ در کتابخانه آیت‌الله مرعشی نگهداری می‌شود.

این ترجمه همراه با متن کشف الغمه به چاپ رسیده است.[6] باید دانست که زواره‌ای از مترجمان رسمی این دوره بوده و چندین اثر شیعی از جمله تفسیر منسوب به امام عسکری[7]، عمدة الداعی و مکارم الاخلاق را با عنوان «مکارم الکرائم» به فارسی ترجمه کرده است.[8] از ابوالحسن علی بن حسن زواره‌ای چند ترجمه دیگر نیز در دست است ◆

پی‌نوشت‌ها

۱. درباره این کتاب، نک: مقاله نگارنده با عنوان: علی بن عیسی اربلی و کشف الغمه، چاپ شده در «مقالات فارسی» کنگره شیخ مفید، شماره ۲۰.

۲. نک: ذیل الذریعه، ص ۱۵۲. فهرستی از ترجمه‌های فارسی زواره‌ای در برگ نخست نسخه ۱۰۸۱ مرعشی آمده است.

۳. درباره دیگر ترجمه‌های کشف الغمه، نک: مقالات فارسی کنگره شیخ مفید، شماره ۲۰، مقاله علی بن عیسی اربلی و کشف الغمه، صص ۴۲-۴۲.

۴. ذیل الذریعه، ص ۱۵۲.

اربلی به دلیل برخورداری از هوش و استعداد فوق العاده و شخصیت برجسته پدرش، در سال ۶۲۴ قمری پیش از حمله مغول به اربیل، عهده‌دار ریاست دیوان الانشاء ابوالصلای الحسنی حاکم اربیل شد. وی را می‌توان از ادیبان و کاتبان برجسته آخرین سال‌های حکومت عباسی و دوره نخست حکومت ایلخانان مغول برشمرد. او افزون بر کار اداری، آثاری در تاریخ و ادب از خود به یادگار گذاشته است. وی با بسیاری از دانشوران عصر خود در ارتباط نزدیک داشت و با وجود اعتقاد به مذهب شیعه دوازده امامی، با عالمان اهل سنت نیز پیوند دوستی برقرار کرد. البته عالمان برجسته شیعه آن روزگار عراق نیز از دوستان وی بوده‌اند. او با سیدبن طاووس (م ۶۶۴ قمری) ارتباط نزدیک داشته و خواجه نصیرالدین طوسی (م ۶۷۲ قمری) از دوستان او بوده است.

کتاب «کشف الغمه فی معرفه الائمه» مهم‌ترین تالیف علی بن عیسی اربلی است. این کتاب که در آن شرح حال زندگی معصومان[9] و مناقب، فضایل و معجزات آنان جمع‌آوری شده، در ۲ جزء تنظیم و تدوین شده که نگارش جزء اول آن را در سال ۶۲۸ قمری و جزء دوم آن را در سال ۶۸۲ قمری به اتمام رسانده است. اربلی جزء اول را با شرح حال کوتاهی از رسول خدا[10] آغاز می‌کند و بر این باور است که مسائل و حوادث تاریخ پیامبر[11] مورد اجماع است. بنابراین به تفصیل در مورد آن سخن نمی‌گوید بلکه هدف او از ذکر این مختصر نیز صرفا تیمن و تبرک بوده است. وی در ادامه جزء اول کتاب به صورت مفصل به شرح زندگی و مناقب امام علی[12] می‌پردازد و در پایان آن فصلی را در بیان وقایع مربوط به خواستگاری علی[13] از حضرت فاطمه[14] اختصاص می‌دهد. در جزء دوم، اربلی به شرح حال زندگی و فضایل فاطمه زهرا[15] و سایر امامان شیعه پرداخته و حوادث دوران هر امام را همراه مناقب و فضایل و کرامات آنها بیان می‌کند.

اربلی در مقدمه «کشف الغمه» بعد از گلایه از اهل سنت که در کتاب‌هایشان به تاریخ و فضایل امامان شیعه نپرداخته و حتی عالمان آنان نام بعضی از امامان[16] را نمی‌دانند، انگیزه‌اش را از تالیف کتاب، بیان تاریخ و شخصیت معصوم بیان می‌کند تا با واضح شدن کمالات بر حق آنان، دشمنان ائمه از سب آنان منع شوند و غلو کنندگان درباره ائمه نیز دست از این عمل خود بردارند.

اربلی اساس کار خویش را در تدوین کشف الغمه، بر گردآوری از متون و آثار گذشتگان در شرح حال امامان شیعه[17] قرار داده است. زیرا عمده مطالب کتاب، نقل‌های کوتاه و بلندی است که از کتاب‌های دیگر اخذ شده است. آنچه علاوه بر تنظیم مطالب از طرف اربلی انجام گرفته، افزودن توضیحات و نقدهایی است که ذیل بعضی از روایات آورده و در پایان زندگی هر یک از ائمه[18]، قصیده‌ای در مدح و ستایش آنان سروده است. به دلیل ابتکاری که اربلی در تدوین این کتاب به کار برده، این کتاب مورد علاقه تمام شیعیان و بسیاری از اهل سنت است. زیرا مؤلف کتاب، بنای خود را بر نقل مطالب از کتب جمهور قرار داده و موضع معتدلی را در تدوین مطالب اتخاذ کرده است. اگر در موردی، مطلبی در مورد ائمه[19] در کتب اهل سنت موجود نیست، او از کتب اصحاب (شیعه) آن را نقل می‌کند. کشف الغمه از منظر کلامی به بسیاری از پدیده‌های تاریخی می‌نگرد. اربلی هنگام نقل تاریخ از هر امام[20]، مختصری از ادله اثبات امامت، مناقب، فضایل و بعضی اخبار و معجزات و کرامات آنان را نیز ذکر می‌کند. وی به مواردی معتقد است که هر دو طایفه (شیعه و سنی) بر صحت آن توافق دارند و تردیدی در صحت آن روا نیست ◆